

## ΑΒΡΟΤΕΛΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΟΠΟΥΛΟΣ (1869-1963)

Ο Έλευθερόπουλος ἐγεννήθη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν (εἰς τὸ Φανάρι) τὸ 1869<sup>1</sup>. Μετὰ τὰς αὐτόθι γυμνασιακὰς σπουδὰς ἀπῆλθεν εἰς Λειψίαν, λαβὼν αὐτόθι τὸ δίπλωμα Φιλοσοφικῶν Σπουδῶν, ἦλθεν εἰς Ζυρίχην ὅπου καὶ ἐδίδαξε Κοινωνιολογίαν ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν, δημοσιεύσας πλεῖστα ἔργα Φιλοσοφικά, Κοινωνιολογικά, Αἰσθητικά. Εἶχε τὴν γνώμην ὅτι τὸ πρόβλημα τοῦ ὁποῖου ἔπρεπε νὰ λυθῇ πρὸ πάσης φιλοσοφίας, ἦτο ἡ ἐπεξεργασία μιᾶς φιλοσοφίας με ἐπιστημονικὴν ἀξίαν. Εἰς τοῦτο κατέτενεν ἡ δημοσίευσίς τοῦ ἔργου του: *Einführung in eine wissenschaftliche Philosophie* καὶ ἐλληνιστί: *Εἰσαγωγή εἰς Ἐπιστημονικὴν Φιλοσοφίαν*, εἰς τὴν ὁποίαν προβαίνει εἰς μίαν ἐμβαθύνουσαν κριτικὴν ἀνάλυσιν τῶν διαφόρων ἱστορικῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων (Ἑλληνικῶν, Γερμανικῶν, Ἀγγλικῶν καὶ Γαλλικῶν) καὶ θεωριῶν μέχρι σήμερον, διερευνῶν τὸ πρόβλημα τῆς φιλοσοφίας ὡς ἐπιστήμης ἀπολύτως. Τὸ ἔργον του τοῦτο εἶναι ἡ πεμπτοῦσία τῆς καθ' ὄλον τὸν βίον του ἐνασχολήσεως με τὴν Φιλοσοφίαν, με τὴν βασικὴν ἀρχὴν, ὡς γράφει, «φίλος Πλάτων, φιλέτερα ἢ ἀλήθειαν».

Καὶ αἱ Κοινωνιολογικαὶ ἐργασίαι τοῦ Ἐ. ἔτυχον ἀρχῆθεν ἀναγνωρίσεως. Μετὰ τὴν βράβευσιν μιᾶς ἐργασίας του «Ἡ ἰδέα τοῦ Kant διὰ τὴν δικαιοσύνην» τὸ 1894 εἰς τὴν Λειψίαν, ὅταν ἦτο ἀκόμη φοιτητής, ἔγραψε τὴν Κοινωνιολογίαν του, τὴν ὁποίαν ὑπέβαλεν εἰς ἕνα διαγωνισμὸν καὶ με εἰσήγησιν τοῦ E. Haeckel ἐβραβεύθη (3.000 Μάρκα). Οἱ κριταὶ διεγίνωσκον, ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν, τὴν χαρακτηριστικὴν καὶ διὰ τὸν μετὰ ταῦτα βίον του ιδιότητα τοῦ Ἐ., νὰ λέγῃ τὴν γνώμην του πάντοτε ἀνεδοιάστως, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα τῆς τοιαύτης συμπεριφορᾶς του<sup>2</sup>.

1. Ο Ἐ. ἅμα τελείωσε τὴν Μεγάλην τοῦ Γένους Σχολὴν μετέβη εἰς τὴν Λειψίαν, ὅπου ἐσπούδασε φιλοσοφίαν καὶ Κοινωνιολογίαν καὶ ἔλαβε τὸ δίπλωμα του τὸ 1895. Ἐκεῖθεν ἦλθεν εἰς τὴν Ζυρίχην, ὅπου παρέμεινε μέχρι τῆς μετακλήσεώς του εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Θεσσαλονίκης τὸ 1929. Εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Ζυρίχης ἐγένετο ὑφηγητὴς καὶ κατὰ τὸ 1915 ἔλαβε τὸν τίτλον τοῦ Καθηγητοῦ καὶ μόνιμον ἐντολὴν διδασκαλίας τοῦ καδῦ τῆς Κοινωνιολογίας. Αὐτόθι μεταξύ τῶν ἀκροατῶν του συγκατελέχθησαν βασιλεῖς Ἑλλήνων, ὁ Λένιν, ὁ Trotsky, ὁ Plehanov κλπ. Ο Ἐ. ἐνωρὶς ἔχασε τοὺς γονεῖς του τὴν μητέρα του ἰδίως ἐμακίριζε πάντοτε καὶ ἠύχετο νὰ ἦτο ἡ τελευταία σκέψις τῆς ζωῆς του, ὅπως ἦτο τὸ πλεόν ἅγιον κατ' αὐτὴν — ὑπέστη δὲ μεγάλας ταλαιπωρίας κατὰ τὴν νεανικὴν του ἡλικίαν, κατὰ τὴν μετατόπισιν των ἰδίως ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς Κιαισάρειαν. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ὑπόλοιπον ζωὴν του δὲν τοῦ ἀπέλιπον αἱ φροντίδες τῆς οἰκονομικῆς του συντηρήσεως, καίτοι ὡς ἄνθρωπος ἦτο ὀλιγαρκέστατος.

2. Εἰς τὸ πρῶτον βραβεῖον τοῦ ἔδωσαν τὰ τρία τέταρτα αὐτοῦ, διότι «ὑπεραίρετο τὴν ἐκρίνε ξένες γνώμες», εἰς τὸ δεύτερον τοῦ συνέστησαν νὰ μὴ ἐκτυπώσῃ τὸν πρόλογον, ὅταν ἐκρίνε εἶχε γράψῃ εἰς τὸ βιβλίον ἐκεῖνο, τῆς Κοινωνιολογίας του. Αὐτὴ ἡ ιδιότης του

Τὸ 1911, προσκληθεὶς ὁ Ἐ. ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως εἰς Ἀθήνας διὰ νὰ μετάσχη εἰς ἐπιτροπὴν διὰ τὴν ἐκλογὴν τῶν Καθηγητῶν τῆς Φιλοσοφίας, κατῆλθε καὶ ἐγνωμάτευσε σχετικῶς. Τὸ 1929 διορίσθη καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπου παρέμεινε μέχρι τοῦ 1937.

Ὁ Ἐλευθερόπουλος ἐπίστευεν ὅτι ἡ «μέχρι τοῦδε φιλοσοφία» δὲν εἶχε καμμίαν ἀξίαν διὰ τὰς σημερινὰς προσπάθειάς δι' ἐπιστημονικὴν φιλοσοφίαν, μολοντί δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀρνηθῆ κανεὶς τὴν ἱστορικὴν ἀξίαν αὐτῆς, διὰ τὴν πνευματικὴν καλλιέργειαν τῶν ἐποχῶν. Προσεπάθησε λοιπὸν νὰ δώσῃ μίαν σύντομον ἱστορίαν τῆς συγχρόνου αὐτῆς φιλοσοφίας, διὰ νὰ καταδείξῃ πῶς ἐφάντασθησαν οἱ φιλόσοφοι αὐτοὶ τὴν ἐπιστημονικὴν φιλοσοφίαν. Ταύτην κρίνει κατόπιν ὁ Ἐ. καὶ καθορίζει τελείως ἀνεξαρτήτως, πῶς εἶναι δυνατὴ πράγματι μία φιλοσοφία με ἐπιστημονικὸν χαρακτῆρα.

Παρομοίως εἰς τὸ βιβλίον του «Θρησκεία, Θεός, ἠθικότης καὶ Ἄνθρωπος» (σύμπτυξιν δύο γερμανικῶν ἔργων του Gott, Religion καὶ Die Sittlichkeit und der Sittlichkeitswahn) ἐρευνᾷ τὴν πηγὴν, δηλαδὴ τὴν γενικὴν ἀνθρωπίνην συνείδησιν, ἡ ὁποία πρώτη παρήγαγε τὴν ἰδέαν «θεός», εἶπεν ὅτι ἔχει θρησκείαν καὶ ἔκρινε τὴν διαγωγὴν τῆς ὡς «καλὴν» ἢ «κακὴν».

Εἰς τὸ ἔργον του Γενικὴ Κοινωνιολογία (Ἀθήναι 1950), τὸ ὁποῖον ἐσκέπτετο νὰ μετέφραζε καὶ εἰς τὴν Γερμανικὴν, ἔθεσεν ὡς ἀντικείμενον τῆς ἐρεύνης του γενικῶς, τὴν συμβίωσιν (Κοινωνίαν) τῶν κοινωνιῶν ἀνθρώπων, ζώων καὶ φυτῶν, με τὸν σκοπὸν νὰ καθορισθοῦν συμπερασματικῶς τὰ ἰδιόζοντα χαρακτηριστικὰ πάσης κοινωνίας (γενικῶς τῆς συμβιώσεως).

Ὡς φιλόσοφος ὁ Ἐ. ἦτο πραγματιστὴς καὶ μονιστῆς. Διακρίνει τρεῖς κόσμους : Τὸν κόσμον τοῦ εἶναι, τῆς Αἰσθήσεως καὶ τὸν ἠθικόν. Ὑπῆρξε φίλος με πολλοὺς φιλοσόφους τῆς ἐποχῆς του (Haeckel, Avenarius, Heinze).

Ἡ φιλοσοφικὴ προέλευσις τοῦ Ἐ. ἦτο κατὰ τ' ἀνωτέρω, Ουτικιστικὴ καὶ ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὴν σκέψιν τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος μας<sup>3</sup>. Ὑπῆρξεν ὅμως βαθύτατος ἀνθρωπιστῆς, φορεὺς τοῦ πνεύματος τῆς ζωντανῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης καὶ σοσιαλιστῆς εἰς τὴν διάθεσιν. Ὑπῆρξεν ἕνας ἀνευσγκαταβάσεων σοφὸς καὶ ἕνας ἀγωνιστῆς τοῦ ὁποίου ὁ βίος διεμορφώετο εἰς πόλεμον διὰ τὰς ἰδέας του, τὰς ὁποίας οὐδέποτε ἐδέχθη νὰ προσαρμύσῃ ὠφελιμιστικῶς, ἀλλὰ ἐπολέμησε με «ἀτσαλένια» θέληση<sup>4</sup>, χωρὶς νὰ ὑποκυψῇ

ἔγινεν ἀφορμὴ καὶ διὰ τὴν περιπλοκὴν του ὅταν ἦτο Πρύτανης (1937) εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν καὶ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἡ ἀφιέρωσις τοῦ βιβλίου του «Εἰσαγωγὴ εἰς Ἑπιστημονικὴν Φιλοσοφίαν» : «Ἀφιερῶνω τὸ βιβλίον μου τοῦτο εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Θεσσαλονίκης με τὴν εὐχὴν ὡς τὰ Πανεπιστήμια (ἢ Ἐπιστήμη) καὶ τῆς Ἑλλάδος ἀπαλλαγθοῦν τῆς Ἐποπτείας ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας». Καὶ εἰς τὴν Λειψίαν προσέκρουσεν ἡ ἐπί ὑφηγεσίᾳ διατριβῆς του : «τὸ δίκαιον τοῦ ἰσχυροτέρου», εἰς τὰς ἐλευθέρους του γνώμας ταύτας.

3. Βλέπε καὶ «Καθημερινήν» 2 Νοεμβρίου 1963.

4. Ὁ τίτλος μιᾶς αὐτοβιογραφίας του : Ἀτσαλένια Ζωή, Ἀθήναι 1960.

πουθενά και χωρίς να αποσιωπήση ποτέ πρό ουδενός την κατ' αυτόν ἀληθιαν. Δι' αὐτό και παρέμεινε μόνος, τελείως μόνος, σχεδόν αὐτοεξόριστος μέχρι τοῦ θανάτου του, εἰς τὴν σιωπὴν ἑνὸς ἀπλοῦ δωματίου. Ἡ πραγματικὴ φύσις τοῦ Ἐ., εἶχεν ἐπηρεασθῆ και ἀπὸ τὴν μακρὰν παραμονὴν του, εἰς τὰ δημοκρατικὰ ιδεώδη τῆς Ἑλβετίας, δι' ἃ και ἠναγκάσθη νὰ ταλαιπωρηθῆ εἰς τὴν ἀδυσώπητον ἑλληνικὴν πολιτικὴν πραγματικότητά, διὰ τὴν ἀναμόρφωσιν τῆς ὑποίας, εἰς ἀνώτερα ἐπίπεδα ἠθικῆς και πνευματικῆς ἀναπτύξεως, διακαῶς ἠγωνίζετο, με τὴν θέρημν τῆς ὑπερηφάνου και ὑψηλόφρονος, ὡς ἐκ τῶν περιστάσεων ὅμως ἀπροσγείωτου, ἀγαθῆς και ἀλώας ψυχῆς του.

Εἰς τὸ τέλος γεννῶνται σχέσεις τινές εἰς τὸν μελετητὴν τοῦ Ἐλευθεροπούλου : Μήπως τὸν Ἐ. δὲν τὸν ἐσῆκωνε ἡ σταθμὴ τῆς Ἑλληνικῆς ἐξελίξεως ; Μήπως εἰς τὸ περιβάλλον ποῦ εἶχε συνηθίσει, τὸ ὅποῖον και ἠνείχετο τὴν ἀνεξάρτητον σκέψιν, ἔστω και ἂν δὲν τοῦ ἦτο ἀρεστή, ὅα ἦταν ἀποδοτικώτερος ἂν ἔμενε ἐκεῖ και δὲν ὅα εἶχε και τὴν τόσο μεγάλη ψυχικὴν ἀγωνία ποῦ ἐδουκίμαζε, με τὰ διάφορα ἐρωτηματολόγια, ὃ ἰδιότυπος αὐτὸς ὑπερμαχος τῆς ἀληθείας και τῆς ἐλευθερίας τοῦ πνεύματος ; ἢ ἡ ἀλήθεια εἶναι πρᾶγμα ποῦ δημιουργεῖ εὐθύνες — και γιὰ αὐτὸ και οἱ ἄνθρωποι ἀμφισβητοῦν με μανία τὴν ὑπαρξὴ τῆς. Ὅποιος ὅμως θελήσει νὰ ἐπωμισθῆ τίμια τίς εὐθύνες αὐτῆς και νὰ σταθῆ στὸ ὕψος τῶν περιστάσεων, παθαίνει μιὰ τόσο οὐσιαστικὴ ἐσωτερικὴ μεταβολή, ποῦ ζεῖ μ' ἕνα τρόπο ἰδιαιτέρο τῆ ζωῆ του». Αὐτὸ γράφτηκε γιὰ τὸν Καζαντζάκη<sup>5</sup>, προσαρμόζεται ὅμως και στὸν Ἐ. ἀριστα.

Δὲν ὑπάρχει μεγάλος ἄνθρωπος ποῦ νὰ μὴν ἀγαπᾷ τὸν λαόν του, ἔτσι και ὁ Ἐ. ἤθελε νὰ διορθωθῆ και ἐξυψωθῆ ὁ λαός μας, μάλιστα και ἐκλογικὸ στήμα του προδιέγραψε — ἀφοῦ οἱ πολιτικοὶ ἡγήτορες δὲν συμφωνοῦν και τὸ ἀλλάσσουν διχρῶς — ποῦ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν οὐτοπικότητά του, ὅμως κατ' αὐτὸν θὰ ἔβγαινε στὰ «χνάρια» τοῦ λαοῦ μας.

Ὁ Ἐ. στάθηκε ἀλύγιστος στὴ ζωὴ του και ἀγνόησε με ὑπερήφανη σιωπὴ ἐπικρίσεις και ὑπέφερεν ἀγγόγγυστα ταλαιπωρίες<sup>6</sup>, ἀλλὰ ἄφησε φωτεινὸ παράδειγμα ἰδίως γιὰ τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐπιστήμης.

5. Α. Πανσελήνου : Ἡ προσωπικότητά τοῦ Νίκου Καζαντζάκη (Νέα Οἰκονομία, Δεκέμβριος 1957).

6. Ὁ ἐμπνευσμένος ἐπικήδειος λόγος κατὰ τὴν κατάθεσιν τοῦ στεφάνου, ἐκ μέρους τῆς Σχολῆς τῶν Νομικῶν και Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Θεσσαλονίκης, τὸν ὅποιον εἶπεν ὁ Καθηγητῆς Δ. Εὐρυγένης, διεβίβαζε τὴν ἐκθυμὸν βεβαίωσιν τῆς βαθυτάτης τιμῆς πρὸς τὸ ἔργον και τὴν προσωπικότητά τοῦ Ε. και τὴν εὐγνωμοσύνην ὅλων τῶν γενεῶν, διδασκόντων και διδασκομένων αὐτῆς. «Εὐγνωμοσύνην, διότι διὰ τοῦ ἐπιστημονικοῦ και διδασκαλικοῦ ἔργου Σου και τοῦ παραδείγματος τοῦ βίου Σου συνέφερες σπουδαίως εἰς τὴν δημιουργίαν και τὴν ἀνδρωσιν τῆς Σχολῆς μας. Διὰ τοῦ βίου και τῆς ἐπιστημονικῆς προσφορᾶς Σου ὑπῆρξες ἑκφρασις τῆς πνευματικῆς ἐλευθερίας και τῆς ἀδεσμεύτου ἐπιστημονικῆς συνειδήσεως. Τὸ ὄνομά Σου — λεκτικὸς συμβολισμὸς τῆς Ἐλευθερίας ταύτης — ἤχει ἀκόμη εἰς τὸν χῶρον τοῦ πνευματικοῦ μας ἰδρύματος, τὸ

- Τὰ κυριώτερα ἐκ τῶν ἔργων καὶ μελετῶν τοῦ Ἐλευθεροπούλου εἶναι :
- Das Verhältnis zwischen Platons und Kants Erkenntnistheorie 1896.  
Das Schöne 1905.  
Soziologie. Untersuchung des menschlichen sozialen Lebens<sup>3</sup> 1925  
καὶ Ἑλληνιστί : Γενικὴ Κοινωνιολογία Ἀθῆναι 1950.  
Wirtschaft und Philosophie. I Die Philosophie und die sozialen Zustände  
(materielle und ideelle Entwicklung) des Griechentums<sup>3</sup> 1930.  
Ἡ ὕλιστικὴ θεωρία τῆς ἱστορίας κατὰ Κάρολον Μάρξ. Ἐπιθεώρησις Κοι-  
νωνικῶν καὶ Νομικῶν Ἐπιστημῶν Ἀθῆναι 1908.  
Das Seelenleben genetisch-biologische und Erkenntnistheoretische  
Untersuchungen 1912.  
Gesellschaft und Staat. Zeitschrift für die gesamte Staatswissen-  
schaft hrsg von Karl Bücher 1919.  
Philosophie. Allgemeine Weltanschauung καὶ ἑλληνιστί : Φιλοσοφία.  
Γενικὴ ἀποψὶς τοῦ κόσμου ἢ Κοσμοθεωρία. Ἀθῆναι 1950.  
Einführung in eine wissenschaftliche Philosophie καὶ Ἑλληνιστί : Εἰσα-  
γωγή εἰς Ἐπιστημονικὴν Φιλοσοφίαν, Ἀθῆναι 1952  
Was ist Naturgesetz ? 1922  
Einzelmann und Gesellschaft (Kölner Vierteljahreshefte V. 3).  
Gott, Religion - Die Sittlichkeit und der philosophische Sittlichkeits-  
wahn. Ἀμφοτέρω καὶ ἑλληνιστί : Θρησκεία, Θεός, Ἡθικότης καὶ ἄν-  
θρωποι κατὰ τὴν Κοινὴν ἀνθρωπίνην συνείδησιν Ἀθῆναι 1953.  
Εἰς τὸ «Ἀρχεῖον» εἶχε δημοσιεύσει τὰς κάτωθι πραγματείας του :
- Λί κοινωνικαὶ τάξεις καὶ τὰ κόμματα (Α' 3).  
Κοινωνία καὶ πολιτεία (Α' 117).  
Ἔθνος καὶ ἔθνικὰ προσόντα (Β' 160).  
Ἡ σχέση τῆς φιλοσοφίας πρὸς τὴν ἐκάστοτε Κοινωνίαν (Γ' 1).  
Ὁ θετικισμὸς ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ. Ἡ Κοινωνιολογία καὶ ἡ Κοινωνία (Δ' 145).  
Τρόπος καὶ νόμος τῆς ἐξελίξεως τῶν Ἑθνῶν (Ε' 1).  
Ὁ Ἀτομικὸς ἄνθρωπος καὶ ἡ Κοινωνία (ΣΤ' 97).  
Ὁ κατ' ἴδιαν ἄνθρωπος καὶ ἡ Κοινωνία (ΙΘ' 45).  
Ἐπιφέρει ἠθικὴ ἐξέλιξις καὶ εἰς τί συνίσταται (ΛΕ' 91B).  
Σκέψεις τινὲς περὶ καταλλήλου ἐκλογικοῦ συστήματος ἐν Ἑλλάδι ΛΕ' 120Δ)  
Κοινωνία καὶ ἐργασία (ΛΣΤ' 309).

Α. Ε. ΚΑΛΙΤΣΟΥΝΑΚΗΣ

ὁποῖον τόσον ὀλίγον, ἀλλὰ εἰς χρόνον κρίσιμον διὰ τὴν ἀνάπτυξίν του, ηὐτύχησε νὰ Σ) συγκαταλέξη μεταξὺ τῶν μεγάλων διδασκάλων του. («Ἔθνος» 27 Νοεμβρ. 1967). (Ὁ Ἐλευθερόπουλος ἐκαλεῖτο πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς του εἰς τὴν Εὐρώπην μὲ τοιαύτου ὀνομα.